

TÜRK KÜLTÜRÜ

SAYI 457

YIL XXXIX

MAYIS 2001

BÜYÜK TÜRK BİLGİNİ EBU MANSUR MUHAMMED MÂTURİDÎ VE ETKİLERİ

Yard. Doç. Dr. A. Vehbi ECER*

Mâturidî Kimdir?

Ebu Mansur Muhammed el-Mâturidî es-Semerkandî (öl. 333/944), Türklerin yetiştirdiği ve görüşlerine sahip çıktığı, İslâm dini tarihinde eşine az rastlanan büyük bir din bilginidir. Kısaca Mâturidî veya Semerkandî adıyla anılmasının sebebi, doğum yerine nisbet edilmesindedir. Muteber tabakat kitaplarının verdiği bilgilere göre Mâturidî, Maverâünnehr bölgesinde Semerkand'ın Mâturid kasabasında doğmuştur⁽¹⁾. Doğum tarihi kesinlikle bilinmemekle beraber H/238-M/862 yılı civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ancak Mâturidî'nin H/333-M/944 yılında vefat ettiği konusunda yazarlar arasında bir ihtilâf yoktur. Mâturidî 100 yıla yakın hayatı sonunda Semerkand'ın Cakerdize mahallesinde âlimlerin gömülü olduğu bir mezarlığa defnedilmiştir⁽²⁾.

Mâturidî, kendi bölgesindeki, Hanefî ekolüne bağlı bilginlerden ders almıştır. Ebu'l-Mu'in en-Nesefî (505/114)'nin "Tebîrat ül-Edille"sinde verdiği bilgilere göre Ebu Hanife'nin (150/769) talebeleri İmam Ebu Yusuf (182/798) ve İmam Muhammed eş-Şeybânî (189/804)'den ders alan Süleyman el-Cüzcânî'nin talebeleri Ebu Nasr el-İyazî ve Ebubekr Ahmed el-Cüzcânî Mâturidî'nin hocalarıdır. Bu yolla Mâturidî, Ebu Hanife'nin düşünce sistemini öğrenmiş, onun akılcı, hürriyetçi ve müsamahakâr metotlarının etkisiyle kendi inanç sistemini çağdaşları Ebu'l-Hasan el-Eş'arı (324/935) ve Ebu Cafer et-Tahavî (333/944)'den farklı biçimde kurmuştur.

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi, Kayseri / TÜRKİYE.

- (1) Semerkand için bk.: H.H. Chaeder, "Semerkand", İslâm Ansiklopedisi (İA), X, 468-471; Yakut Hamevî Mu'cem ül-Büldân, Beyrut 1968, III, 247, vd.; Yakut Hamevî Mâturid kelimesini almaz. Mâturid kasabası Semerkand'ın bir mahallesi veya nahiyesidir: D.B. Macdonald, "Mâturidî", İA, VII, 404; Fethullah Huleyf'in Kitab üt-Tevhid'e yazdığı Önsöz; Ahmed b. Musa el-Hayâlî, Haşiyet ül Hayâlî, tarihsiz, 14; V.V. Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Çev: H. Dursun Yıldız, İstanbul 1981, 108-128.
- (2) Cakerdize için bk.: M.B. Tawit et-Tancı, "Ebu Mansur el-Mâturidî", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1955, Sayı: 1-2, 1-12, 2 numaralı referans; Barthold'un verdiği bilgiye göre: "Onikinci asrda Semerkand'ın mahallelerinden biri Cakerdize adını taşıyordu; burada ülema ve asillerin gömüldüğü bir mezarlık vardı." bk.: Barthold, 116.

Mâturidî'nin birçok kitabları olduğu bibliyografya kitaplarında anılır. Ancak bunlardan bize kadar gelenlerin başlıcaları şunlardır:

Kitab üt-Tevhîd: Mâturidî'nin akaid ile ilgili en önemli eseri olup Cambridge Üniversitesi'ndeki tek yazma nüshasına dayanılarak, İskenderiye Üniversitesi Felsefe profesörlerinden Dr. Fethullah Huleyf tarafından 1970 yılında Beyrut'da basılmıştır⁽³⁾.

Te'vilâtü Ehli's-Sünne: Mâturidî'nin -dünyada birçok yazma nüshaları bulunan- tefsirle ilgili bu eserinin birinci cildi İbrahim ve Seyyid Avazeyn kardeşler tarafından 1971 yılında Kahire'de bastırıldı. Gene başlangıcından itibaren bir bölümü Dr. Muhammed Müstefiz er-Rahman'ın tahkiki ile Casim Muhammed el-Cuburî tarafından 1983 yılında Bağdad'a neşredilmiştir. Eserin Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesinde 47 numarada kayıtlı 667 varak (yaprak)'lı nesih bir yazma nüshası bulunmaktadır⁽⁴⁾.

Risaletün Fi'l-Akaid: Profesör Yusuf Ziya Yörükân tarafından "İslâm Akaidine Dair Eski Metinler" (Ankara 1953) adı altında Arapça metni ve tercemesi yayımlandı.

Neden Önemlidir?

Mâturidî'nin toplumumuz tarafından bilinmesi ve öğrenilmesi Türk kültür tarihi bakımından son derece önemlidir. Zira Mâturidî sadece Türk kültür muhitinin yetiştirdiği büyük bir bilgin değildir. X. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar Türk toplumlarının inanç sistemine damgasını vuran bir kimsedir. Gerçekten de atalarımız İslâmîyete girdikten sonra ibadet ve sosyal ilişkilerini İmam-ı A'zam Ebu Hanife (öl. 767)'ye göre düzenlemişler, inanç ilkelerinde (akaid'de) de Mâturidî'nin sistemini benimsemişlerdir. Atalarımız bugünden daha çok hoşgörülü, hayata ve bilime yönelik, insan sevgisine ve yardımlaşmaya dayalı yaşayışlarını bu iki büyük bilim adamına borçludurlar.

İslâmdan sonraki Türk toplumlarının estetik anlayışlarının değer yargılarının ve toplumsal ilişkilerinin... oluşmasında, şekillenmesinde dinî inanışlarının rolü vardır. Bu sebeple Türk-İslâm kültürünün kökenlerini iyi anlamak ve tespit etmek için kültürün önemli bir elemanı olan toplumun din anlayışını iyi bilmek gerekir.

Mâturidî'nin din anlayışı akılcı, ilimci, her türlü hurafeden uzak, başka ifadeyle çağlar üstü bir anlayışı telkin etmektedir. Zira, o, bilimi ibadetten üstün

(3) 206 yaprak (varak) olan eseri Dr. F. Huleyf 58 sayfalık Arapça, 43 sayfalık İngilizce önsözle 401 sayfalık metin hâlinde 1970 yılında Beyrut'da yayımladı.

(4) Mâturidî'nin tefsiri ve özellikleri hakkında Türkiye'de araştırmalar yapılmıştır. Bk.: Muhammed Eroğlu, Ebu Mansur Muhammed el-Mâturidî ve Tevlât ül-Kur'an, 1971; M. Ragıp İmamoğlu, İmam Ebu Mansur Mâturidî'nin Tevilat ül-Kur'an'daki Tefsir Metodu, Ankara 1973; Talip Özdeş, İmam Mâturidî'nin Tevilatında Tefsir ve Metodolojisi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997; Basılmamış Doktora Tezi, Hüseyin Uysal, İmam Mâturidî'nin Te'vil Anlayışı, İzmir 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, Doktora Tezi.

tutar, akli daima ön plânda bulundurur, akli olmayanın dininin ve ilminin olmayacağını iddia eder. Türk toplumu tarih boyunca Mâturidî'nin anlayışına yani ilme ve akla bağlı kaldığı dönemlerde hoşgörülü, hurafelerden uzak, medenî ve parlak dönemlerini yaşamıştır. Günümüzde de Mâturidî'nin hoşgörülü, akılcı ve ilimci din anlayışının bilinmesi ve yaşanmasına ihtiyaç vardır.

Mâturidî'nin İslâm Dünyasında Tanınması

Ebu Mansur Muhammed el-Mâturidî, Türk ilmî muhitinin yetiştirdiği, dünya Müslümanlarının büyük bir çoğunluğunun önder olarak tanıdığı, İslâm dini tarihinde eşine az rastlanan din bilginlerinden biridir. Onun teolojik birçok orijinallikleri mevcuttur. Ebu Mansur Muhammed el-Mâturidî onuncu yüzyılın Semerkand, Buhara ve yakın çevresinin ilmî muhitinin eseri olarak yetişmiş; kelâm ve felsefe gibi akli ilimlerin bu bölgede yerleşmesinde rolü olmuştur. Böylesine önemli kabul ettiğimiz Mâturidî çağdaşlarını ve kendinden sonraki nesilleri hangi ölçüde etkilemiş ve hangi ölçüde tanınmıştır?

Mâturidî hakkında, Mâturidî'nin çağına yakın zamanda yaşamış ve önemli eserleri bulunan yazarlarda tatmin edici bilgi bulamamaktayız. Ebu'l-Mu'in en-Nesefî (505/1114)'nin *Tebisret ül-Edille'sini*⁽⁵⁾ bir yana bırakırsak, Mâturidî'nin adı, kişiliği, görüşleri ile ilgili bilgilerin mutlaka bulunmasını umduğumuz bazı eserlerde konunun, sükutla geçtirildiğini görüyoruz. Meselâ:

1. İbn ün-Nedîm'in (379/987) "*el-Fihrist*"inde;
2. Şehristanî (548/1153)'nin "*el-Milel ve'n-Nihal*"inde;
3. Abdülkâhir el-Bağdâdî (429/1037)'nin "*el-Fark Beyn el-Firak*"ında;
4. İbn Hazm el-Endelüsî (456/1063)'nin "*Kitâb ül-Fisâl*"inde;
5. İbn Hallikân (631/1282)'in "*Vefeyât*"ında;
6. İbn Haldun (808/1406)'un ünlü "*Mukaddime*"sinde;
7. Suyutî (910-1505)'nin "*Tabakat ül-Müfessirin*"inde Mâturidî ile ilgili herhangi bir bilgi bulamamaktayız⁽⁶⁾. Bu kişilerin Mâturidî gibi bir kişiyi duymamış olmaları biraz imkansız görünmektedir. Mâturidî'nin tanınma yönünden H/8-M/14. yüzyıla kadar mübhem bırakılmasının bizce sebepleri şöyle sıralanabilir:

a) *Milliyet Taassubu*: Mâturidî'nin çağında Arapların, Arap olmayan Müslümanlara karşı tavır ve itimatları menfidir, kuşkuludur. Arap ırkçılığı ve kayırmacılığı fiilî ve hissî olarak zaman zaman küllenmiş olmakla beraber en

- (5) Bu eser Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hüseyin Atay tarafından 2 cilt hâlinde edition critiqu'i yapılmış ve bir cildi Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanmıştır: Ebu'l-Mu'in Meymun b. Muhammed en-Nesefî, *Tebisret ül-edille*, Tahkik ve ta'lik: Prof. Dr. Hüseyin Atay, Ankara 1993, 626+78 sayfa.
- (6) Bu konu için bakınız: A. Vehbi Ecer, *Türk Din Bilgini Mâturidî*, Ankara 1978, 14; Tancî, aynı makale.

azından kıvılcım olmakta devam etmiştir. Arap asıllı olmayan Müslümanlardan, cizye vergisinin alınmaya çalışıldığı, ikinci sınıf (mevalî) insan kabul edildiği bilinmektedir. Böyle bir anlayışın bulunduğu yerde Hasan el-Eş'ari'yi ehl-i sünnet akidesinin yegâne temsilcisi ve savunucu olarak göstermeme, Mâturidî'nin etkisini gizleme meyli doğmuştur⁽⁷⁾. Bu faktör, tek ve yegâne faktör olmamakla beraber ihmal edilmemesi gereken bir faktördür⁽⁸⁾.

b) *Semer kand Bölgesinin Hilâfe Merkezine Uzaklığı*: Hilâfet merkezi Bağdad'da yaşayan bilginler Semer kand'da neler olup bittiği ile ilgili değildiler. İslâm dünyasınca hilâfet merkezi ve hilâfet merkezine yakın yerlerdeki bilginler dikkatle izlenmekte ve yakından tanımakta önemli bir faktör olmaktadır. W. Montgomery Watt, Mâturidî'nin tanınmayışının önemli bir sebebi olarak "hilâfet merkezinden uzakça bir eyalette yaşamış ve çalışmış olması"⁽⁹⁾ nı gösterir. Zira o zamanın kültür ve ilim merkezi hilâfet merkezinin (Bağdad'ın) içinde bulunduğu Irak idi. Bu kültür merkezinden uzaklık, Mâturidî'nin, çağında Eş'arî'den daha iyi tanınmamasının sebeplerinden biridir⁽¹⁰⁾.

c) *Semer kand'ın Dinî Merkeze Uzaklığı*: Mekke ve Medine Müslümanların hac ve umre vesilesiyle uğradıkları sadece kutsal topraklar değil, iktisadî ve ilmî pazarlamanın, ilmî tartışmaların yapıldığı yerdî. Her yıl bütün bölgelerden gelen bilginler, büyük bir kültür merkezi olan Mekke ve Medine'de Arabistan bölgesi fikir hareketlerini, ilmî faaliyetlerini takip ediyor ve İslâm dünyasının her yerine yayılıyordu. Her yıl binlerce insan toplanıyor ve dağılıyordu. İnsan vücudunda kanların bütün organlara yayılması ve toplanması nasıl kalp vasıtasıyla oluyorsa, Mekke ve Medine de İslâm dünyasında aynı kalp görevini yerine

- (7) Prof. Muhammed bin Tawit et Tancî, şunları yazar: "Eski İslâm müellifleri, bibliyografya kitaplarında Mâturidî hakkında aradıklarını bulamamaktan şikâyet etmişlerdir. Muasır araştırmacılar da, bunun ehl-i sünnet kelâm ilmi üzerinde Mâturidî'nin kuvvetli tesirini saklamaya karşı duyulan bir temayül mahsulü olduğunu tasavvur etmiş ve saklama keyfiyetine de yalnız muasır meslektaşî Ebu'l-Hasan el-Eş'ari'yi sünnet akideyi müdafaaya ve ehl-i sünnete muhalif taşkın fırkalarla mücadelede koyulmuş İslâm büyüğü olarak gösterme arzusunun sebep olduğunu düşünmüşlerdir". Bk.: Tancî, aynı makale; Müslüman olmayan tab'adan alınan vergi olan cizye Valî Haccac b. Yusuf zamanında Arap olmayan Müslümanlardan alındı, Arap olanlardan alınmadı. Bk.: M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Yeni Meallî Türkçe Tefsir*, İstanbul 1935, III, 2507-2509; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, I, 297-302; Arap olmayan Müslümanlara "mevalî" denilirdi. Bir tarihçinin ifadesiyle "Mevalî, Araplarca pek itibar görmüyordu. Bunlar orduda hizmetleri esnasında at üzerinde değil, yaya olarak savaşıyorlar ve kahramanlıkları ile göze çarpınca şüpheli gözle bakılıyordu. Bunlara her ne kadar ücret ve ganimetten hisse veriliyor idiyse de, muntazam aylık almıyorlardı. Divanda, yani askeri maaş cetvelinde kayıtlı değildiler". Bk.: Julius Welhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, Çev: Fikret İşıltan, Ankara 1963, 236.
- (8) Doç. Dr. Saim Yeprem, bu hususu, "pek isabetli görünmeyen bir ihtimal" olarak nitelendirir. Bk.: Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâturidî*, İstanbul 1980, 252-253.
- (9) W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev: E. Ruhî Fiğlalı, Ankara 1981, 390.
- (10) Kemal Işık, *Mâturidî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara 1980, 10.

getiriyordu. Her gelen Müslüman önce Arabistan bölgesinin ilim ve fikir hareketlerini takip ediyor, gittiği bölgelerde elde ettiği bilgileri, yaptığı temasları anlatıyordu. Bu sebeple hayatını Irak'ta geçiren Eş'arî, Mâturidî'den daha fazla tanınıyordu⁽¹¹⁾.

d) *Mâturidî'nin Anlaşılmasının Güçlüğü*: Mâturidî, çağdaşı Tahavî ve Eş'arî'ye oranla daha akılcı ve ilimcidir. Nasların (ayet ve hadislerin) zarihlerine (düz, görünen anlamlarına) bağlılıkta Eş'arî, Mâturidî'den daha ilerdedir, Selefiyeye daha yakındır. Mâturidî'nin izahlarının akılcı ve soyut oluşu yönünden anlaşılması güç olmuş, nasların anlaşılmasında aklın ihmal edilmesi halk arasında daha çok dindarlık sayılmış olması yönünden Eş'arî daha fazla taraftar toplamıştır⁽¹²⁾. Sadrü'l-İslâm Muhammed Pezdevî (493/1099) Mâturidî'nin bu özelliğine işaretlerle şöyle yazar:

“...Şeyh Ubu Mansur'un yazdığı Kitab üt-Tevhid'de biraz kapalılık ve uzatma, terkinde ise bir nevi zorluk vardır. Eğer bunlar olmasaydı bize kafi gelecekti”⁽¹³⁾.

Maksatlı veya maksatsız, Mâturidî'nin ihmaline sebep olan bu olumsuz şartlara rağmen onu takip edenler, onun ilmini yayanlar çıkmıştır. Bu yayılma ve tanınma özellikle bilginler yoluyla olmuştur. Bu konuda ilk akla gelmesi gereken isim “Ebu'l-Mu'in Meymun b. Muhammed b. Mekhûl en-Nesefî” (508/1115)'dir. Ebu'l-Mu'in en-Nesefî'nin⁽¹⁴⁾ “Tebisret ül-Edille” adlı eseri⁽¹⁵⁾ Mâturidî ekolünün “Kitab üt-Tevhid”den sonra en önemli kaynaklarından biridir. Dr. Fethullah Huleyf, Ebu'l-Muin en-Nesefî'nin önemini şöyle belirtir:

- (11) Kâbe ve önemi için bakınız: A. Vehbi Ecer, Osmanlı Döneminde Mekke'nin Yönetimi, Onuncu Türk Tarih Kongresi tebliği, ilgili referanslar.
- (12) Akıl-nakil münasebeti yönünden Mâturidî ve Eş'arî'nin görüşlerinin farkları için bakınız: Ecer, 25-45; Bekir Topaloğlu, Kelâm İlmî-Giriş, İstanbul 1981, 143-147.
- (13) İmam Ebu Yusr Muhammed Pezdevî, Ehl-i Sünnet Akaidi, Çev: Şerafeddin Gölcük, İstanbul 1980, 3; Bir bilginimiz bu konuya şöyle işaret eder:
“Mâturidî'nin problemlere, Bağdad dini ortamında yetişen Çağdaş Ebu'l-Hasan Eş'arî'den daha felsefî bir açıdan yaklaşması, içinde bulunulan... değişik kültürel ortamların etkisinden olsa gerektir... Mâturidî'nin Kitab üt-Tevhid-i, genellikle, alışılmamış ve dağınık üslubu dolayısıyla, muğlak ve takibi zor olarak kabul edilmiştir... Mâturidî'nin ifade tarzının kapalı ve zor anlaşılır olması... o devre ait ilmî bir üslubun teşekkül etmemiş olması hususu ile yakından ilgilidir...” Bk.: M. SAİT Yazıcıoğlu, “Mâturidî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması: Ebu Mansur Mâturidî ve Ebu'l-Mu'in Nesefî”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1985, Sayı: 27, 281-298; Ayrıca bk.: Mustafa Sait Yazıcıoğlu, Mâturidî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı, İstanbul.
- (14) Ebu'l-Muin en-Nesefî'nin hayatı ve eserleri için bk.: Yazıcıoğlu, aynı makale ve aynı tez; Bağdadlı İsmail Paşa, Hediyet ül-Ârifin, İstanbul 1955, II, 487, Laknevî, el-Fevaid ül-Behiyye, Mısır 1324, 216; Hayreddin ez-Zirikli, el-A'lâm, Beyrut 1969, VIII, 301; İbn Kutluboga, Tâc üt-Teracim, Bağdad 1962, 58; Ömer Rıza Kehmâle, Mu'cem ül-Müellifin, Şam 1961, VIII, 66; Yusuf Elyan Serkis Mu'cem ül-Matbuat, Mısır 1928, II, 570, II, 1845; C. Brockelmann, GAL, I, 357; Fuad Sezgin, GAS, I, 601; Ecer, 76.
- (15) Tebisret ül-Edille'nin yazma nüshaları için bk.: Yazıcıoğlu, aynı makale; Ecer, 74; Hüseyin Atay, Önsöz.

“Eş’arîler arasında Ebu Bekr el-Bakillânî ve Gazzalînin yeri neyse, Mâturidîler arasında da O’nun yeri aynıdır. Tebsiret ül-Edille adlı yazma eseri Mâturidî’nin Kitab üt-Tevhid’inden sonra bütün Mâturidîler için ikinci kaynaktır. Ömer en-Neseffî’nin el-Akaid ün-Neseffiye’si Tebsiret ül-Edille’nin bir fihristi durumundadır. İmam Nureddin es-Sabûnî (580/1184) Fahrüddin er-Râzî (606/1209) ile tartışmaları sırasında şöyle der:

- Ey insanlar! Ebu’l-Muin en-Neseffî’nin yazdığı Tebsiret ül-Edille adlı eserini okudum. Tahkik ve tetkik hususunda onun üzerine bir kitap olmadığına inanıyorum”⁽¹⁶⁾.

Sadr ül-İslâm Muhammed el-Pezdevî (493/1099)’nin Usul üd-Din adlı eseri Mâturidîyenin eski kaynaklarından biridir.

Mâturidî’nin sistemini savunan yayınlardan bir diğeri de Nureddin es-Sabûnî (580/1184)’dir⁽¹⁷⁾.

Kısaca Ömer en-Neseffî diye andığımız Ebu Hafs Necmüddin Ömer b. Muhammed en-Neseffî (537/1142) Mâturidî’nin en önemli takipçisi, Mâturidîliğin en etkin yayıcısıdır⁽¹⁸⁾. Onun hacim bakımından küçük olan Akaid adlı eseri büyük bir rağbet görmüştür. Bu eser Ebu’l-Muin en-Neseffî’nin Tebsiret üt-Edille’sinin özeti durumundadır ve asırlarca Müslümanların el kitabı hâline gelerek büyük ilgiye mazhar olmuştur. Bu esere birçok şerhler yazılmış, nazma çevrilmiştir. Bu şerhlere din bilginleri tarafından hâşiyeler yapılmıştır.

Akaid’in Fergana’lı Ali b. Osman el-Ûşî (575/1179) tarafından H/569-M/1173 yılında “Emâli” adıyla manzum hâle getirildiğini biliyoruz. Bu manzum Akaid’in yani Emâli’nin İzzeddin Muhammed b. Ebi Bekr b. Cema’a (819/1416), Şemsüddin Muhammed en-Niksârî (901/1495), Aliyy’ül-Kari (1045/1605) tarafından yapılan tanınmış şerhleri ile birlikte diğer şerhlerinin sayısı otuzun üzerindedir⁽¹⁹⁾. Ömer en-Neseffî’nin Akaid’inin en önemli şerhlerinden biri Eş’arî mezhebi bilginlerinden Sa’düddin Mesud b. Ömer et-Teftazanî (791/1389)’nin olanıdır. “Şerh ül-Akaid in-Neseffiye” adını taşıyan bu eser on dört asır İslâm dünyasının ders kitabı olma⁽²⁰⁾ şerefine mazhar olmuştur.

Neseffî ailesinden Ebu’l-Berekât Hafzüddîn en-Neseffî (710/1310)’nin “el-Umde” adlı eseri ve bu eserin aynı yazar tarafından “el-İtimad f’il-İtikad” adıyla yapılan şerhi Mâturidîyenin önemli kaynaklarından. Bu arada İbn

(16) Fethullah Huleyf, Kitab üt-Tevhid mukaddimesi 5-6 sayfalar; M. Şerefeddin, “Türk Kelâmcıları”, Darü’l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1932, Sayı: 23, 1-19.

(17) Sabûnî’nin hayatı ile ilgili kaynaklar için bk.: Nureddin es-Sabûnî, Mâturidîyye Akaidi, Çev: Bekir Topaloğlu, İstanbul 1979, Topaloğlu’nun Girişi, sayfa 19-24.

(18) Ömer en-Neseffî ile ilgili eserler için bk.: Ecer, 76.

(19) Keşf üz-Zünun, II, 1350; Kemal Edib Kürkçüoğlu, “Lâmiyye-i Kelamiyye”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1954, Sayı: 1-2, 1-21.

(20) W. Montgomery Watt, İslâmî Tedkikler İslâm Felsefesi ve Kelâmı. Çev: Süleyman Ateş, Ankara, I: 68, 137; C.A. Storey, “Teftazanî”, İA, XII-I, 118-121.

Humam diye şöhret bulan bilginlerden Kemalüddin Muhammed b. Abdülvâhid (861/1457)'in "el-Müsâyere" kısa adıyla anılan bir akaid kitabı yazdığı bilinmektedir.

İbn Humam'ın talebelerinden İbn Ebi's-Şerif el-Kudsi (903/1497)'nin de M/1457 yılında yazdığı bir haşiyesini de bu arada anmalıyız.

Osmanlı Devri bilginlerinden Kadı Celâleddin-zâde Hızır Bey (863/1458)'in "el-Kasidet ün-Nuniye" adlı 100 beyitlik eseri, üzerinde birçok şerhler yapılan eserlerden biridir. Bu arada Çorlu'lu Ramazan Efendi (979/1571)'nin "Ramazan Efendi Şerhi"⁽²¹⁾, Ahmed b. Musa el-Hayalî (862/1457)'nin Hayali Haşiyesi, Fatih Devri bilginlerinden Ahmed b. Abdullah el-Kırîmî (879/1474)'nin, Muhammed İbrahim en-Niksârî (901/1495)'nin Neseî Akaid'ine şerhleri önemli eserlerdir.

Neseî'nin Akaid Şerhlerine haşiyeye yazan isimler arasında Müslihiddin Mustafa el-Kastalânî (901/1495), Hakim Şah Muhammed b. Mübarek el-Kavzinî (920/1515), Ramazan b. Abdülmuhsin Bihiştî (979/1571), İsamüddin İbrahim b. Muhammed Semerkendi (İsferâyînî), (951/1544), Abdülhakim b. Şemseddin Muhammed Siyalkûtî (1067/1667), Saçaklızade diye anılan Mehmet Mar'âşî (1150/1737), Karabaş ünvanıyla anılan Ali b. Mehmet el-Kastamonî (1097/1 686)... gibi isimler yer almaktadır⁽²²⁾.

Mâturidî'nin Türk Dünyasında ihmalinin sebepleri üzerinde durmayacağız. Ancak medreselerdeki millî olmayan, Arapça ve Arap hayranlığının ön plânda tutulduğu eğitimin etkisini de gözardı edemeyiz. Ancak Cumhuriyet döneminde her şeyde olduğu gibi dinî yayın ve araştırmalarda büyük gelişmeler gözlenmektedir. Bu sevindirici durum Mâturidî'nin tanınması konusunda da kendini göstermektedir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin kurucu öğretim üyelerinden Prof. Dr. Yusuf Ziya Yörükân'ın 1950'den sonraki yayınlarını 1978 ve onu izleyen yıllarda üniversite ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan yayınlar takip etti. Özel araştırmaların yanında sempozyumlar, yüksek lisans ve doktora düzeyinde araştırmalar oldukça sevindirici bir sayıya sahiptir⁽²³⁾. Mâturidî'nin akılcı inanç sistemi değişik asırlardaki bilginlerin eser ve gayretleriyle -özellikle Hanefî mezhebinin hâkim olduğu bölgelerde- yayılmış ve taraftar toplamıştır. İslâm dünyasının yarım fazlasının gönlüne taht kurmuş olan Mâturidî'nin din anlayışı konusunda yurdumuzda ilmî faaliyetlerin başlaması sevindirici bir olaydır.

Mâturidîlik hâlen Türkiye, Kuzey Doğu Avrupa, Orta Asya, Hindistan, Endonezya, Habeşistan.. gibi ülkelerde yayılmış ve benimsenmiştir⁽²⁴⁾.

(21) Keşf üz-Zünun, II, 1145.

(22) Keşf üz-Zünun, II, 1146; Keşf üz-Zünun Zeyli, II, 104.

(23) Mâturidî ile ilgili Türkiye'deki yayınlar ve araştırmalar hakkında toplu bilgi için bk.: A. Vehbi Ecer, "Türkiye'de Ebu Mansur Muhammed el-Mâturidî ile İlgili Araştırma ve Yayınlar", Türk Kültürü Dergisi, Mayıs/2000, Sayı: 445, 308-314.

(24) Bk.: Osman Keskiöğlü, İslâm Dünyası Dün ve Bugün, Ankara 1964.